

5. Musgrave, R.A. (1959) The Theory of Public Finance. McGraw Hill, New York.

6. Gruber, Jonathan. Public Finance and Public Policy. New York, NY: Worth Publishers, 20052004.

7. Sally Jones, Shelley Rhoades-Catanach, Sandra Callaghan., "Principles of Taxation for Business and Investment Planning" - 704 pages, Hardcover., Published April 7, 2023.

FOYDA SOLIG'INI IJTIMOYIY-IQTISODIY TARAQQIYOTDAGI O'RNINI

Axrorov Zarif Oripovich

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Samarqand filiali professori v.b., i.f.d.*

Hozirgi kunda turli mulk shaklidagi xo'jalik yurituvchi subyektlarning asosiy maqsadi kamroq xarajat qilgan holda maksimal foyda olishga harakat qilishdir. Shu bilan birga, korxona to'lov intizomi mustahkam bo'lsa, budjetga o'z vaqtida soliqlarni to'lab har bir jarimalardan qochishga intiladi va soliqlarni o'z vaqtida budjetga to'laydi.

Nemis iqtisodchisi E.F. Sheffle foydani investisiya qilingan kapital qaytimi sifatida talqin etgan bo'lsa [1], N.V. Milyakov foydani korxona budjetini shakllantirishning muhim manbasi va bu manba hisobidan ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish amalga oshirilishini aytib o'tadi [2]. Turli mamlakatlarda yuridik shaxslarning moliyaviy natijalaridan undiriladigan soliqlar mavjud. Har bir mamlakat soliqlarni undirishda o'zining ichki siyosatiga amal qilgan holda yoki tarmoqlar iqtisodiyotidagi sohalarining davlat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o'rnidan kelib chiqqan holda ish yuritadi. Korxonalar moliyaviy natijasining soliqqa tortishda yagona yondoshuv mavjud emas.

Ko'pchilik singari D.Mardiasmo ham, foyda solig'ini foyda bilan bog'laydi. U foyda solig'i qonunchilikda ko'rsatilgan subyektiv shartlar va ob'ektiv talablarga rioya qilingandagi soliq to'lovchilardan olinadi deb fikr keltiradi [3].

Korxonalar foyda solig'ining mohiyati foydaning bir qismini majburiy to'lov sifatida davlat budjetiga markazlashtirilishida yuzaga keladigan munosabatlarda namoyon bo'ladi. SHu munosabat bilan "foyda solig'i" tushunchasiga quyidagi taklif shakllantirildi: foyda solig'i deganda korxona, tashkilot va birlashmalarda yaratilgan qo'shimgan qiymatning bir qismi foydani qonun doirasida belgilangan chegaralarda majburiy to'lov sifatida davlat budjeti ixtiyoriga o'tkazilishi bilan bog'liq pul munosabatlari tushuniladi.

Foyda solig'i korxonaning oxirgi moliyaviy natijariga bog'liqligi sababli korxona investision jarayonlari va kapitalni o'sishi jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Korxonalar uchun foyda solig'i asosiy soliq turi hisoblanadi. Foyda solig'ining mohiyatini tushunish maqsadida foyda soliq munosabatiga taalluqli uch xususiyatga ega bo'lmish pul mablag'larining strategik harakatiga diqqatni qaratish zarur:

1. Soliq to'lovchi o'z foydasining bir qismini foyda solig'i sifatida davlat budjetiga to'lar ekan, buning evaziga u davlatdan shunga teng biron bir tovar yoki xizmat olmaydi. Umuman to'langan foyda solig'i soliq to'lovchining davlatdan oladigan mablag'lari o'rtasidagi bevosita bog'liqlikda yuzaga kelmaydi. Xuddi anashu xususiyatga ko'ra foyda solig'i narxdan ruxsatnoma (lisenziya)lar va vositachilik yigimlaridan farq kiladi, chunki bular o'ziga xos majburiy yoki ixtiyoriy to'lov hisoblanadi, biroq xamma vaqt davlat tamonidan ko'rsatilgan xizmatdan muayyan foyda ko'rilishi bilan bog'liqdir. Har bir subyekt soliq to'lovchi sifatida odatda jamiyat va o'zining ko'rgan foydasi yoki manfaatini to'lagan soliqlar bilan baholab ololmaganligi tufayli, ular tamonidan ayrim hollarda soliqlar to'lashdan buyin tovlashga yoki o'z foydalarini yashirish xollariga olib kelmokda. Bunday holatlar aniqlanib bunday shaxslarga nisbatan ma'muriy choralar ko'rilsada, davlat yig'ib olingan foyda solig'ining ahamiyatini oshkora va samarali tarzda ishlatsa hamda, soliq to'lovchilarning aksariyat qismi davlatning iqtisodiy-ijtimoiy va boshqa dasturlarining ahamiyatini tushungan holda o'z mablag'lari hisobidan majburiy soliqlarini to'laganliklarida soliq madaniyati yana bir pog'onaga chiqqan bo'lar edi.

2. Foyda solig'i majburiy to'lov sifatida to'la va o'z vaqtida davlat budjetiga to'lanishi uchun javobgarlik soliq to'lovchilar zimmasiga yuklangan. Shuning uchun xam javobgarlik foyda solig'ining to'lanishida, uning to'lovchisiga majburiy mas'uliyatni yuklaydi.

3. Davlat tamonidan foyda solig'ining markazlashtirilishi orqali davlat budjetining eng asosiy daromad qismi belgilangan miqdorlarda ta'minlanadi. Shu sababli o'ziga xos pul mablag'larining harakati doirasida foyda solig'ini to'lashga monand bo'lish soliq munosabatining yuksak darajasida yuzaga keladi.

Ta'kidlanishicha, to'g'ri soliq miqdorining yuqori bo'lishi iqtisodiyotning bir tekisda barqaror rivojlanishidan darak beradi [4]. To'g'ri soliqlar tarkibida foyda solig'i asosiy o'rinni egallaydi.

Foyda solig'i o'z mohiyatiga ko'ra davlat budjeti va xuquqiy shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi. Foyda solig'ining iqtisodiy mohiyatini ochayotganda, uni qat'iy, doimiy takrorlanib turadigan voqelik, ya'ni iqtisodiy voqelik deb qarash zarur. Demak, foyda solig'i bu moliyaviy kategoriyadir. Foyda solig'ida doimiy, qaytarilib turadigan moliyaviy, ya'ni pul munosabatlaridir. Ana shu pul munosabatlarining mazmunini echish orqali foyda solig'ining mohiyati yoritilishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlash joizkim, foyda solig'i hamma pul munosabatlarini emas, balki soliq ob'ekti bulmish foyda (daromad)ni taqsimlash, qayta taqsimlashdagi pul munosabatlarini ifodalaydi.

Foyda solig'ining mohiyatini echishda uning eng avvalo majburiy to'lov ekanligini ko'rsatib o'tish zarur. To'g'ri, foyda solig'i munosabatlarida majburiylik mavjud, bu majburiylik demokratiyaning oliy timsoli bo'lmish parlament qarori, ya'ni qonun bilan kiritiladi, davlatning qattiq talabi e'tiborga olinadi. Demak, foyda solig'idagi majburiylik xuquqiy demokratik me'yorlar asosida Oliy Majlis tomonidan kiritiladi.

Qolaversa, foyda solig'i mazmunida uzoq muddatga mo'ljallangan majburiy pul harakatiga mansub munosabatlar yotadi.

Foyda solig'ining mohiyatini ochishda uning eng demokratik to'lov ekanligiga e'tiborni xam qaratish kerak. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida xilma-xil mulk shaklidagi korxonalar, birlashmalar va tashkilotlarning foydasini davlat to'g'ridan-to'g'ri soliqsiz majburiy to'lov qilib ola olmaydi. Qolaversa davlat xilma-xil mulk shaklidagi korxona va tashkilotlarning foydasidan budjetga daromad olish uchun Oliy Majlis tasdiqlab bergan foyda solig'idan foydalanadi. Demak, foyda solig'i soliq munosabatlarining o'ziga xos mustaqil tarkibiy qismidir. Uning amal qilishi demokratik asosda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xuquqiy munosabatlar bilan bog'liqdir. Shunday qilib, foyda solig'i pul munosabatini ifoda etib, bu munosabatlarda bir tamonda davlat va ikkinchi tomonda soliq to'lovchilar, ya'ni korxona birlashma va tashkilotlar turadi.

Foyda solig'i korxonalar to'laydigan bevosita (to'g'ri) soliqlarning eng muhimlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soliqning xarakterli xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ushbu soliq fakatgina korxona soliqqa tortiladigan daromadga (foyda) ega bo'lsagina hisoblanadi, korxonaning zarari soliqqa tortiladigan bazadan kichik bo'lganda ushbu soliq mavjud bulmaydi. Demak, foyda solig'ini to'lashning muhim sharti bo'lib korxonalarning rentabelli ishlab chiqarish o'z faoliyatlaridan foyda olishlari hisoblanadi.

- foyda solig'ining miqdori bevosita korxonaning sof foydasiga, ya'ni uning mulkdoriga qoladigan foydani kamaytiradi. Demak, soliq to'lovchilarda ushbu soliq ko'pincha norozichilikka olib keladi. SHuning uchun davlat soliq siyosatida ushbu soliq yukini doimo kamaytirib borish muhim o'rin tutadi.

- foyda solig'i xo'jalik yurituvchi subyektlarni rentabelli ishlashga, inkirozga uchramaslikka intiltiradigan soliq turi hisoblanadi. Korxonalarning zarar bilan ishlashi nafaqat davlatga, balkim ularning o'zlariga xam manfaatli hisoblanmaydi. Daromadga (foyda) erishmagan korxona o'z ishlab chiqarishini rivojlantira olmaydi, shuningdek jamiyatni rivojiga xam hissa qo'sha olmaydi.

- daromadni (foyda) davlat tomonidan belgilab qo'ygan ishlab chiqarish turlari va shartlari evaziga olgan korxonalar ushbu soliq bo'yicha juda katta imtiyozlarga ega bo'ladi, jumladan ishlab chiqarishni fizik hajmini oshirishdan olingan foyda umuman soliqqa tortilmaydi, xalq iste'mol tovarlarini bolalar uchun tovarlarni, tovarlarni eksport qilganligi uchun ishlab chiqarish korxonalariga soliq qonunchiligiga ko'ra rag'batlantirishlar belgilangan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, foyda solig'ini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni va ahamiyati benihoya kattadir. Ular quyidagilarda ko'rimadi:

Birinchidan, foyda soliq ob'ektining imtiyozlar orqali tartibga keltirish soliq to'lovining o'ziga bog'liq kilib quyilganligi, korxonalarni mahsulot ishlab chiqarish hajmi utgan yilga nisbatan oshirishga sifatli mahsulot (tovar) ishlab chiqishga undaydi. Qo'lga kiritilgan va korxona balansidagi foyda noo'rin sarflashni qisqartiradi va to'g'ridan-to'g'ri kaytim bermaydigan xo'jalik

tarmoqlariga investisiyani kengaytiradi, uni tez ishga solishga imkoniyat tug'dirmokda.

Ikkinchidan, foyda solig'i korxonalarning mablag'larini uy-joy kurilishiga sarflashga va ularni eksport hajmini oshirishdan foyda olishga qiziqtiradi. Chunki bunday foydalarning soliqdan ozod etish korxonaning moliyaviy ahvolini mustahkamlaydigan to'lov qobiliyatini kuchaytiradi.

Uchinchidan, foyda soliq imtiyozlariga amal qilish ishlab chiqish xarajatlarini kamaytirishga, sifatli ko'plab mahsulot ishlab chiqishga va budjet daromadlarini oshirishga qulay shart-sharoit yaratmoqda.

To'rtinchidan, foyda solig'ini kelajakda korxona daromadidan olinadigan soliq bilan birlashtirish imkoniyatlari ular tomonidan qo'lga kiritilishi mumkin bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sishiga bog'liq, chunki bunday soliq munosabatlari yuzaga keltirishga orqali ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida sifat o'zgarishlarining ijobiy tomonga siljilishiga erishish mumkin.

Foyda soliq yukini pasaytirish orqali zamonaviy va ilg'or resurs tejovchi texnologiyalar asosida tovarlarni (mahsulotlarni) yuqori sifatli va iste'mol xususiyatlarini ta'minlashga yordam beradigan innovatsion texnologiyalar tizimi asosida innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish zarur. Samara keltiruvchi soliq imtiyozini amaliyotga joriy etish bo'yicha tezkor qaror qabul qilish maqbul soliq solish bazasini va foyda soliq stavkasini o'rnatish imkoniyatlarini yaratadi. Har bir korxona samara keltiruvchi tezkor qaror qabul qilish orqali ishlab chiqarilgan tovarlar sifatini yaxshilash va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish mumkin.

Adabiyotlar

1. Мануйленко В. В., Садовская Т. А. Экономическая сущность, виды и функции прибыли хозяйствующего субъекта: современный аспект //Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2012. – №. 33. – с. 26.

2. Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. Курс лекций. – М.: ИНФРА-М, 1999. – с. 348.

3. Mardiasmo D. Taxation, Publisher Andi, Revition Edition, 2013. – p. 55.

4. Tashmuradov T. Soliq nazariyasi va tizimi. Darslik. –T.: Bilim, 2004. 320b.

СОЛИҚ СИЁСАТИНИ САМАРАЛИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИ

Абдуллаев Зафаржон Алижонович

*Халқаро Нордик университети,
“Иқтисодиёт ва бизнесни бошқариш”
кафедраси профессори, DSc, доцент*

Давлат солиқ сиёсатининг асосий вазифаси бўлиб, мамлакат иқтисодиётнинг барча тармоқлари учун оптимал даражасига эришилган солиқ юкини сақлаб қолишга асосланган ҳолда барча даражадаги бюджетлар ўртасидаги мувозанатни таъминлашдан иборатдир. Мазкур